

CEĻĀ NO IZPRATNES LĪDZ RĪCĪBAI. LEVINS UN FANONS PAR ES–CITS ATTIECĪBĀM

Atslēgvārdi: atbildības ētika, iekļaušana, rasisms, saliedētība, strukturālā vardarbība

Strauju politisko izmaiņu, vardarbības vai kara situāciju radītais satraukums vispilgtāk ataino, kāda ir katras sabiedrības iekšējā dinamika un izpratne par piederību, saliedētību un atbildību. Tāpat kā saspringtās un satraukumu vadītās, tā arī ikdienišķās situācijas, sociālās iekļaušanas prakses mainās un ietekmē ikdienišķās attiecības starp Es (iekļauto, piederīgo, savējo, zināmo) un Citu (atšķirīgo, nepieņemto, nezināmo, svešo). Kamēr ir pieņemts, ka sabiedrībā katram būtu jā rūpējas par savu un citu labklājību, ir manāms, ka cilvēki labprāt uzņemas lielāku atbildību par sevi un savējiem nekā par citu un citādajiem, iedibinot gan apzinātas, gan neapzinātas hierarhijas Es–Cits attiecību pamatā.

Ikdienišķās attiecības starp Es un Citu kļūst par pamatnosacījumu jaunu aizspriedumu, stereotipu un izklājušo prakšu nostiprināšanai. Cilvēki sāk izjust bailes un nepatiku pret tiem, kas ir citādi vai pārstāv citas sociālās un politiskās grupas, kā arī veido priekšnoteikumus, kuri neļauj pilnvērtīgi un objektīvi uztvert citas personas. Šī procesa rezultātā sabiedrība nonāk konfliktā, kas ietekmē gan kopējo, gan individuālo atbildības izjūtu. Pastāvošais konflikts nav tikai pretruna starp *man* piederīgo un zināmo iepretim nezināmajam un neizzināmajam. Konflikts kļūst par acimredzamu un tiešu spēka paušanu, kas pat visnevainīgāko cilvēku var pārvērst par daļu no sistēmiskas, ikdienišķas nevēlamas vardarbības. ¹

Es–Cits attiecībās vairs nepastāv pienākums pret otru un sevi, bet gan ir nebeidzams konflikts, kas liedz izveidot un nostiprināt atbildīgu, iekļaujošu un saliedētu sabiedrību. Līdz ar to rakstā ir pievērsta uzmanība pamatelementiem, tām pamatstrukturām, kas ir iesakņojušās sabiedrībā, precīzāk, jau sākotnēji Es–Cits attiecībās, piedāvājot atbildības ētiku kā vienu no risinājumiem saliedētas sabiedrības nostiprināšanai.

Atbildība par citu un sevi

Manu identitāti nenoliedzami ietekmē kolektīvā identitāte, kulturālā, sociālā, politiskā piederība, vēl jo vairāk arī izskats, ādas krāsa, etniskā piederība un valoda. Zināmais ir pazīstamais, līdzīgais un pieņemamais. Tomēr tas pats, kas nosaka *manu* Es identitāti, kalpo par nosacījumu Cita citādiskošanai, nošķiršanai un izklāšanai. Šī cita identitāte, ādas krāsa un kultūra izaicina zināmā konvencijas, radot trauksmi un negatīvu attieksmi,¹ pastiprinot

¹ Blond, L. Levinas, Europe and Others: The Postcolonial Challenge to Alterity, Blond, L. Levinas, Europe and Others: The Postcolonial Challenge to Alterity. *The Journal Of The British Society For Phenomenology*, Vol. 47, No. 3, 2016, p. 265.

konfliktu starp zināmo un nezināmo, Es–Cits attiecību un atbildības hierarhijām.

Būt atbildīgam par kādu un būt spējīgam sevi atpazīt – tie ir procesi, kas saistīti ar izziņāšanu. Franču domātājs, atbildības ētikas izstrādātājs Emanuels Levins (*Emmanuel Levinas*, 1906–1995) ² uzsvēra, ka “izziņā vienmēr notiek sastapšanās ar kādu neatkarīgu realitāti, kas pretojas izziņošanai”². Šīs sastapšanās var notikt pieņemoši, ar zināmu izbrīnu un piederības izjūtu, pat ja izziņošais objekts nav pilnībā apgūts.³ Tomēr šī nezināmā izziņāšana var notikt arī citādi: nevis izjūtot piederību, bet izjūtot, ka savs Es (*Moi*) ir apdraudēts, cenšoties saglabāt savu pieredzi, savu patiesību.⁴ Kā norāda Levins, šis Es nav vienveidīgs, tas attīstās līdz ar vēstures dažādajiem notikumiem,⁵ vienīgā atšķirība – lai pastāvētu patiesība un zināmais Es, nezināmais jeb Cits (*Autrui* jeb *le visage d'autrui*)⁶, svešais ir tikpat svarīgs.

Tas, ka Cits ir nepieciešams *man*, nenozīmē, ka to drīkst pakļaut un objektivizēt. Pakļaujot citādo *man* zināmajam un ierastajam, Levins saskata Rietumu filozofijas tradīcijai raksturīgo “imperiālistiskā subjekta tieksmi iznīcināt atšķirīgo un īpašot visu”⁷, tādējādi visu apkārtesošo (zināmo vai nezināmo) padarot par savu, sev piederīgu objektu. Levina Es–Cits attiecību analīze atklāj, kā imperiālistiskās attiecības pakļauj atbildības izpratnes. Ja pieņem, ka

² Buligina, A. Autonomijas kritika Emanuēla Levina filozofijā. *Reliģiski-filozofiski raksti, XXIV*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018, 153. lpp.

³ Levinas, E. *Philosophy and the Idea of Infinity*. In: *Collected Philosophical Papers*. Transl. Alphonso Lingis. Boston: Mariner Nijhoff Publisher, 1987, pp. 47–60.

⁴ Turpat, 48. lpp.

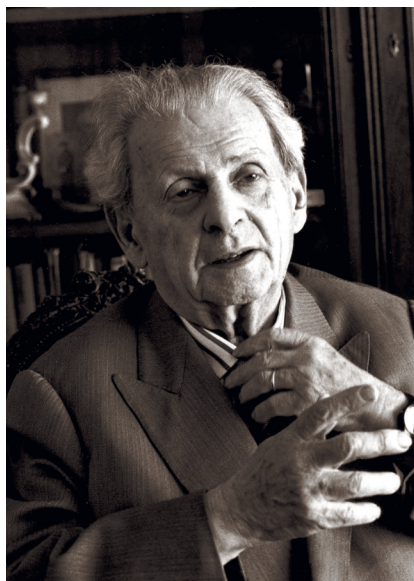
⁵ Turpat.

⁶ Levinas, E. *Totality and Infinity*. Transl. A. Lingis. London: Kluwer Academic Publishers, 1991, p. 24n*.

⁷ Lapinska, I. Attiecību ar citādo izpratne mūsdienu filozofijā: Emanuēls Levins un Lisa Irigaraja. No: *Identitāte un citādība*. Rīga: Latvijas Universitātes aģentūra “LU Filozofijas un socioloģijas institūts”, 2012, 36. lpp.

¹ “Madonna ar ložmetēju”. Kārlis Padegs, 1932.
Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

² Emanuels Levins.
Foto: Bracha L. Ettinger, 1991

apkārtesošais atklājas, tikai pateicoties *manai* iecerei un vēlmei uzlūkot dabu, tad atbildība tiek praktizēta tikai tāpēc, ka tā ir man nodēriģa, un neviņus *mana* pieredze, patiesība un zināšanas tiek pasludinātas par universālām. Bet *mana* pieredze un patība, un tas, kā zināmais atklājas man, neatklājas tādā pašā veidā citam, jo viņam ir sava pieredze un zināšanu apvāršņi. *Mana* patība nepastāv tāpēc, ka tā tiek veidota, apspiežot neizzināto un pārņemot to savā varā, bet gan pateicoties nezināmajam Citam.⁸ No tā izriet: lai pastāvētu Es patība, šai subjektivitātei ir nepieciešams neizzināmais, bezgalīgais, jo subjektivitāte paredz attiecības pret kādu. Lai pastāvētu – Cits ir vajadzīgs.

Ja Es ir tikai zināmais, tad patība, kas tiek identificēta zināmajā pieredzē un sapratnē, apdraud iespēju šim Es attīstīties, riskējot pazaudēt sevi. Neizzināmais ir tas, kas nodrošina iespēju veidot atšķirības, atklāt jaunus aspektus un apkārtējo nezināmo. Ja viss būtu pilnīgi zināms un paredzams, tad subjekts nonāktu stāvoklī, kur Es zaudētu savu individualitāti un atšķirības, un nebūtu nekā, kas spētu izaicināt esošo, zināmo un identitāti. Tas savukārt ļauj pieņemt, ka Es un Cits pastāv kā vienlīdzīgi aktori, kas kopā veido zināmo un *man* aptveramo.⁹

Tomēr, ko nozīmē pastāvēt vienlīdz ar Citu, nemēģinot to pārņemt savā zināšanu lokā, necenšoties subjektivizēt, neatņemot Citam viņa neizzinātību? Levins to sauc par sarunu, saziņu. Tā kā Es tiecas izzināt un zināmo subjektivizēt jeb pakļaut sev un savai pasaules izpratnei, tad šāda saziņa noteikti būtu vienpusēja, bet, lai sazinātos ar Citu, *man* ir jāspēj atvērties. Saziņa “būtu pilnīgi neiespējama, ja tai būtu jāsākas no Es, brīva subjekta, kam Cits būtu tikai ierobežojums un aicinājums uz karu, uz

kundzību, piesardzību un informēšanu”¹⁰, Es–Cits attiecībām ir jāsākas nevis no jau zināmā, ar tieksmi pārņemt nezināmo, bet otrādi – ir jāļaujas nezināmā iespējām.

Saziņa ar Citu patiesībā ir mācīšanās, ētiskas attiecības, kas paredz pieņemt Citu un pakļauties kādā mērā Citam,¹¹ nevis nostādīt sevi kā ētisko vērtību un izziņas sākotnes centru. Tomēr ikdienas dzīvē varētu šķist, ka nevaram vieglprātīgi paļauties uz Citu, jo *man* nebūs nekad zināmi Cita nodomi un mērķi. Cita priekšstatītā nenoteiktība un neizzinātība var ieviest bailes un pastiprināt *manu* piesardzību un pat pakļautību sarunā ar Citu. Tas var kļūt par rezultātu, kad noteiktās situācijās *manas* kontroles uzspiešana un citu pakļaušana šķiet vispareizākā izvēle. Tomēr minētais uzsver, kāpēc Levins uzskata, ka šādas attiecības pēc būtības ir ētiskas – ētika rodas nevis zināmajā Es, bet mijiedarbībā ar Citu. Nezināmais, lai arī biedējošs, veicina *manas* patības izaugsmi.

Levins šādi piedāvā risināt arī jautājumu par atbildību, proti, ja atbildības objekts būtu zināmais un Es, “universalizējot šo atbildību [...] mana atbildība vispār izzūd un izzūdu arī Es”¹². Atbildība izzūd nevis tāpēc, ka *man* nav iespējas rūpēties par sevi un izjust atbildību par objektiem ap mani, bet gan drīzāk atbildība izzūd, jo nav nekādu priekšstatītu izaicinājumu, izaugsmes iespēju, nekādu nezināmo, kas liktu *man* izjust rūpes un uztraukumu. Cita seja, tās aizskaramība, vērstība pret *mani*, neatsaucoties uz sistēmu, politisko, sociālo vai kultūras aspektiem, atklājas vaigu vaigā kā aicinājums aizstāvēt, nevis pārņemt un subjektivizēt.¹³ Kamēr Es šķietami ir egoistisks un pieņem totalitāti kā visu, ko viņš zina un ir spējīgs izzināt, dažreiz pārņemot neizzināmo savā varā, satiekot neaizsargāto Citu, Es saprot, ka nav spējīgs nogalināt citādo. Un totalitāte mainās, Es sāk

⁸ Freiberga, E. Filozofija, citādība, ironija. No: *Starp reālo un imagināro*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016, 217. lpp.

⁹ Blond, L. Levinas, Europe and Others: The Postcolonial Challenge to Alterity, p. 267.

¹⁰ Lapinska, I. Attiecību ar citādo izpratne mūsdienu filozofijā, 50. lpp.

¹¹ Levinas, E. *Totality and Infinity*, p. 51.

¹² Freiberga, E. Filozofija, citādība, ironija, 217. lpp.

¹³ Levinas, E. *Totality and Infinity*, pp. 73–74.

uzdot jautājumus par esamību, tātad patība mainās ētisko attiecību un iegūto zināšanu dēļ. Cits kļūst nepieciešams.

Tomēr Levina ētiskais skatījums šķietami ne vienmēr ir iespējams. Es ne vienmēr ir spējigs skatīt Citu ārpus sociālā, politiskā un kulturālā aspekta, pieņemot Citu tā pilnīgā atšķirībā, dažādībā un neizzinātībā. Tāpat arī ļauties nezināmajam, it īpaši ārkārtas situācijās, var būt ārkārtīgi grūti vai pat neiespējami. Šādas situācijas var likt Es izjust neērtību, bailes vai nepieciešamību uzturēt kontroli, kas var radīt neizbeidzamu vardarbības ciklu jeb vēlmi visu pakļaut tikai sev zināmajam un saprotamajam. Rezultātā tiek radītas un uzturētas cikliskas un destruktīvas Es–Cits attiecības, kas, savukārt, var novest pie nepieņemamām sekām – vardarbības, diskriminācijas vai pat cilvēktiesību pārkāpumiem.

Pārņemot un atņemot

Levins atzīst, ka tradicionālais priekšstats ir, ka Es izjūt vēlmi subjektivizēt Citu, vēl jo vairāk tikai Cita sejas priekšā atklājas vardarbība, kas ne tikai paredz Cita, bet arī Cita citādības iznīcināšanu.¹⁴ Diemžēl šis Levina raksturojums ir bieži novērojams naratīvs rasisma pakļautās Es–Cits attiecībās, kas vēl joprojām nav izbeidzamas, drīzāk ieņem jaunas formas un izplatās iepriekš neapzinātos veidos. Protams, nebūt nav tā, ka Levins nebūtu zinājis par šādām vardarbīgām attiecībām. Levins ir bijis cieši saistīts ar ebrejiem un apzinājās, ko nozīmē kulturālās Es universalizācijas centieni “iztīrīt” plašu grupu ar Citiem. Tomēr, pievēršoties atbildības ētikai, rīcībām, kurām būtu jāmaina vai jāietekmē esošie Rietumu naratīvi, aiz Levina specifiskā skatījuma pazuda tas, ka Es–Cits attiecības ir individuālistiskas, vaigu vaigā,

aci pret aci, nerunājot par cilvēku grupām un vairākumu. Iespējams, šādai pieejai ir iemesls.

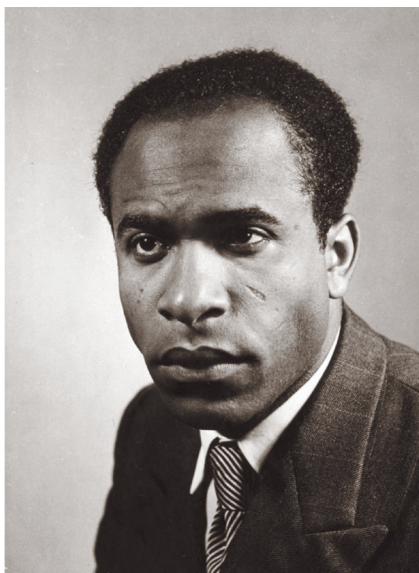
Franču filozofs, rasisma teorētiķis Francs Fanons (*Frantz Fanon*, 1925–1961) ³ ir vairāk pievērsies nevis atbildības aspektiem, bet gan vardarbības izpausmēm Es–Cits attiecībās un to iemesliem. Fanons savos darbos galvenokārt pievēršas tam, cik Es eksistenciālajai izpratnei būtiski ir tādi nosacījumi kā izcelsme, ādas krāsa, spēja pārvaldīt savu ķermeni kā brīvu un uztvere. Viņš tāpat uzsver, ka bez šiem faktoriem nebūtu iespējams definēt identitāti.¹⁵ Fanons piedāvā nevis runāt par Es un Cits kā atklātiem un brīviem no sociālajām un politiskajām realitātēm, bet gan pievērties koloniālās pieredzes psiholoģiskajiem aspektiem un tam, cik būtisks ir gan individuālais, gan kolektīvais ķermenis, vide un apkārtesošie naratīvi, tomēr visbūtiskāk – cik nozīmīga ir saistība starp Es (pazīstamo un zināmo) un Citu (nezināmo).

Fanons, analizējot rasismu, attēlo interesantu Es–Cits attiecību aspektu. Šo attiecību pamatā ir ne tikai vardarbība un Es vēlme pārņemt nezināmo, bet arī atkarība, kas patiesībā abām iesaistītajām pusēm atņem spēju attīstīties, mācīties, izzināt un ielūkoties nezināmajā ārpus savas totalitātes. Fanons apgalvo: lai tumšādainais (Cits) būtu tumšādainais, viņam ir nepieciešams būt attiecībās ar kādu baltādaino (Es).¹⁶ Šajā gadījumā Cits nespēj pastāvēt bez Es, jo viņam tiek atņemtas jebkādas neizzinātības robežas. Fanona rasisma un vardarbības analīze ir noderīga, lai saprastu Es–Cits attiecību pamatnosacījumu – cilvēks sevi apzinās vienmēr attiecībās ar citu. Vēl īpatnējāk – ne tikai tumšādainais Cits ir ieskaits varas attiecībās ar Es un tiek subjektivizēts, padarīts par zināmu, pakļaujamu objektu, bet arī Es attīstība sāk

¹⁴ Freiberga, E. *How to Regard Ethics: Notes on Positive Violence*. No: *Starp reālo un imagināro*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016, 234. lpp.

¹⁵ Mirončuka, K. *Cilvēciskie mežoni: Francs Fanons un rasisms*. No: *Normalitāte un ārkārtējība filosofiskā skatījumā: rakstu krājums*. Sast. K. Mirončuka. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 13. lpp.

¹⁶ Fanon, F. *Black Skin, White Masks*. Transl. R. Philcox. New York: Grove Press, 2008, p. 80.

3 Frants Fanons. Avots: <https://maroons.black/en/the-life-and-work-of-frantz-fanon/black-men-and-women/>

apstāties; Es kļūst tikpat atkarīgs no Cita. Tas nozīmē, ka *mana* patība un darbības tiek definētas un ierobežotas ne tikai attiecībā ar Citu, bet arī *manis* izveidotajā, pieņemtajā sociālajā vidē, kurā dzīvo Es.

Kad baltādainais cilvēks definē melnādaino cilvēku, piešķir tam savu nozīmi, izpratni, savas kultūras, valodas un politikas ideoloģijas, tas arī rada jaunu cilvēka veidu.¹⁷ Cits vairs nav neatkarīgs, brīvs, bet pakļauts un citādiskots, rasiskots, ielikts zināmās totalitātes robežās. Cits vairs nav tikai seja, Cits tiek pārvērst par kontekstu, kurā Es var pastāvēt nemainīgs. Bet, ja Es paliek nemainīgs, apturēt vardarbību pret citiem nav nepieciešams, jo lietu mērs vienmēr ir Es. Tomēr tas nozīmē, ka Es arī vairs nevar izkļūt no jaunās identitātes “būt attiecībā ar Citu”. Lai gan Fanons nepievēršas aspektam, ka rasisma attiecībā baltādainais Es kļūst par tikpat atkarīgu no vardarbības struktūrām, cik tumšādainais, kļūst skaidrs, ka neviens nevar izbēgt no koloniālismā radītās totalitātes. Koloniālā sistēma iesakņojas gan Es, gan Cita patībā, Es–Cits attiecībā, apgrūtinot rasisma struktūru nojaukšanu un centienus izkļūt ārpus totalitātes un zināmā. Tāpēc Fanonam ir svarīgi dekonstruēt šīs robežas starp Es un Citu, nodrošinot nepieciešamos instrumentus, lai šīs struktūras sagrautu un nojauktu.

Tomēr Es–Cits attiecībā kļūst manāms, cik grūti ir izkļūt no zināmā robežām un būt brīvam, katra rīcība un doma tiek pakļauta noteiktai idejai un noteiktām robežām, kā patiesi būt, un vardarbība šķietami ir neizbēgama. Fanona redzējumā šī nebrīvība noved arī līdz izmisumam, kad tumšādainais cilvēks vairs neprot iederēties sev iepriekš pazīstamajā vidē. No vienas puses, vēl joprojām tiek izjusta vēlme pašnoteikties, tomēr, no otras puses, jaunajās varas struktūrās, kur tumšādainais ir ticis citādiskots, patība ir kļuvusi nenotverama. Cits vairs nav nedz tumšādainis, nedz baltādainis,

¹⁷ Fanon, F. *Black Skin, White Masks*. Transl. R. Philcox. New York: Grove Press, 2008, p. 95.

nedz iederīgs, nedz neiederīgs;¹⁸ Cits ir kļuvis par objektu.

Fanons, analizējot rasismu, turpina padziļinātāk iztīrīt to, kā vēsturiskās un sociālās struktūras pastiprina Es–Cits varas nevienlīdzību. Fanons atklāj, ka koloniālā mantojuma ietekme un rasisma struktūras ne tikai stiprina šo nevienlīdzību, bet arī veicina varas un pakļaušanas attiecību veidošanos. Tā rezultātā miers un morālā atbildība starp Es un Citu tiek aizstātas ar pastāvīgu konfliktu un spēka cīņu. Tomēr ne tikai Es pārņem Citu sev zināmajās struktūrās, bet arī iemāca citādiskotajam Citam dzīvot pēc līdzīgiem principiem – pārņemt sev zināmo un pakļaut to.

Neizjūtot nepieciešamu atbildību pret Citu, pakļaujot to *manai* varai, Es vairs neapdraud ne savu attīstību, ne arī pastāvēšanu. Es izzušanas iemesls tad nebūs sevis universalizēšana, bet gan fakts, ka pakļautie un citādiskotie ne tikai ir Es zināmais, bet vēlēšies paši kļūt par zināmā nesēju – Es. Varas lomas nomainīsies, bet hierarhiskā pakļaušana tāpat pastāvēs. Un, tā kā citādiskošana jau būs notikusi, bailes no citādā nepazudis,¹⁹ tās tikai pastiprināsies.

Šāda hierarhiska pakļaušana un varas dinamika starp Es–Cits kļūst cikliska, un gan Es, gan Cits cieš savstarpējās neizpratnes un spriedzes dēļ. Tā rezultātā abas puses var nonākt strupceļā, kurā attīstība un izaugsme kļūst iespējama tikai tad, ja abas puses spēj izkļūt no šīs hierarhijas, veidojot jaunas un līdzvērtīgas attiecības. Tomēr bez Es vēlmes piekāpties, uzklaut un atvērties sarunai ar Citu vardarbība, kam seko izkļaušana, zināmā pārņemšana un pakļaušana vienam pareizam redzējumam, ir neizbēgama nākotne.

Iespējams, ka lielākais izaicinājums ir tas, ka ikdienā Cits netiek uztverts ārpus uzslāņojumiem, patības pieredzes ir cieši savītas ar paauzdžu ciešanām, atmiņu kultūru, pārdzīvojumiem un stāstiem. Konflikts starp Es un Citu nav pat apturams vai ignorējams, tas pastāv, un šo

konfliktu var mainīt tikai cilvēka aktīva vēlme atkāpties no egoismā (savā totalitātē) radītajām bailēm, skaudības, vēlmes pārvaldīt visu un padarīt visu par zināmu.

Lai pārtrauktu Es–Cits attiecību iesakņoto vardarbību, pat ja nav iespējams Citu uzlūkot ārpus naratīviem un kontekstiem, cilvēkam ir nepieciešams paust rīcībspēju un rūpīgas pārdomas pirms rīcības. Fanons norāda, ka cilvēks ir ne tikai piekrišana (*Oui*), bet arī noliegums (*Non*) – pret cilvēku nicinājumu, pazemojumu, ekspluatāciju un viscilvēcīgākā – brīvības – slepkavošanu.²⁰ Šis pastāvošais noliegums uzliek cilvēkam atbildību saglabāt cieņu pret pamatvērtībām, kas veido cilvēcīgu pasauli.

Rīkoties un būt vardarbīgam?

Levins cenšas norādīt, ka atbildība ir tas, kas ļauj “nonākt pie ontoloģisko kategoriju pārdeterminācijas par ētiskajām kategorijām – atbildība, kas ir neierobežota un kas nav kādā brīdī pieņemta, atbrīvo patību no iesaistīšanās simetriskās intersubjektīvās attiecībās”²¹. Tomēr tas paredz, ka Levina Es–Cits attiecību subjekti ir pakļauti laika un vietas, totalitātes un neizzināmā pastāvēšanai. Cilvēks ir ieskauts mirkli un vaigu vaigā ar Citu. Fanons savukārt noliedz, ka atbildība un ētika ir patības pamatā, jo Es–Cits vardarbīgo attiecību kontekstā Cits ir ārpus laika, telpas un sev tveramas apziņas.²² Tomēr Fanons aicina uz Es atvērtību nebūt tam, kas pārņem un atņem, bet būt tam, kas domā un ir atvērts. Tātad – abi var pastāvēt kopā, neparedzot nevienlīdzību vai iespēju atņemšanu. Runa ir par rīcībspēju un būšanu kopā – sadarbībā, nevis būšanu pārākam, dominējošam. 4

¹⁸ Fanon, F. *Black Skin, White Masks*, p. 111.

¹⁹ Turpat, 147.–148. lpp.

²⁰ Fanon, F. *Black Skin, White Masks*, p. 197.

²¹ Lapinska, I. Attiecību ar citādo izpratne mūsdienā filozofijā, 106. lpp.

²² Laubscher, L. When “There Is” a Black: Levina and Fanon on Ethics, Politics, and Responsibility. *Middle Voices*, Vol. 2, No. 1, 2022, p. 8.

4 "Baltā un melnā". Aleksandra Beļcova, 1925.
Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

Arī Levins runā par sarunas atvērtību un kopābūšanu. Levins apgalvo, ka *manas* patības pastāvēšana ir atkarīga nevis no saņemtā Cita atzinuma, bet gan no *manas* patības piedāvāšanas viņam. Būt pašam nozīmē izpausties pašam jeb būt atvērtam un kalpot Citam.²³ Tas nozīmē, ka *man* nav tikai pienākums rīkoties ētiski, bet arī domāt ārpus savas totalitātes, aptverot savu zināšanu un zināmā robežas, un īstenot šo rīcību var tikai ar Cita palīdzību. Lai rīcība būtu ētiska, nepieciešama atvērtība neizzināmajam un gatavība ieklausīties Citā. Tomēr ir jāsaprot, ka, pat pieņemot šo pieeju, ne vienmēr var izvairīties no vardarbības.

Fanons savos darbos mēdz norādīt, ka no vardarbības neizbēgt, ne tikai tāpēc, ka koloniālisma kontekstā baltādainais tiecas pārņemt tumšādaino, bet arī tāpēc, ka tumšādainais pauž interesi pretoties un atņemt varu baltādainajam. Tāpat vardarbība kļūst tik raksturīga savstarpējām attiecībām, ka ideja par pretošanos tiek nodota paaudzēs ar naratīviem, vēsturiskiem stāstiem un atmiņām. Papildus, lai pārtrauktu iesakņoto diskrimināciju un vardarbību, ir nepieciešams vardarbīgi apvērst esošās sistēmas un sākt no jauna, ja tas vispār ir iespējams.

Levina teorētiskajā ietvarā norādīts, ka no vardarbības nevar izvairīties. Ne tikai *mana* saskarsme ar Citu ir kā aicinājums *man* nogalināt Citu²⁴, bet arī ideja par sadzīvošanu vienā kopienā, grupā prasa zināmu piepūli nepārkāpt citu cilvēku un Citu nezināmo brīvību un tās robežas. Pat tāda izpausme kā taisnīgums pamatojas jau esošajās zināšanās par pasauli, un, pamatojoties uz jau zināmo, tiek īstenota politika, kas it kā saskaņo *manu* brīvību ar citu cilvēku brīvību²⁵. Tomēr tas nenozīmē, ka taisnīgums ir vardarbīgs. Tieši pretēji: ja cilvēks apņemas pieņemt neizzināmo, neieslīgt savā totalitātē un zināmā robežās, tad "būt taisnīgam", tāpat kā "būt atbildīgam", drīzāk ļauj

²³ Levinas, E. *Totality and Infinity*, p. 183.

²⁴ Levinas, E. *Philosophy and the Idea of Infinity*, p. 55.

²⁵ Levinas, E. *Totality and Infinity*, p. 83.

apzināties, ka vardarbība ir iespējamība, kas ir pārtraucama.

Kamēr Levins aicina uz atklātu sarunu un vēlmi mācīties no nezināmā un Cita sastapšanas, Fanons aicina uz rīcību pārtraukt vardarbības ciklus. Abos gadījumos – lai iedibinātu saliedētāku, atbildīgāku un cieņpilnāku sabiedrību, pārmaiņu pamatā ir *mana* rīcībspēja. Rezultātā tas šķietami ir individuālistisks darbs.

Mazs cinītis, liels vezums

Ja pieņem, ka Es un Cits pamatelementi ir patstāvīga vēlme aktualizēt un īstenot vardarbību, uzspiest savu totalitāti un zināšanu lauku vai tieksme pakļaut Citu savām varas un spēka struktūrām, tad liekas neiespējami iedomāties, ka individuālais cilvēks ir sākums šādu attiecību pārstrukturēšanai un pārveidošanai. *Mana* pastāvēšana līdz ar citiem paredz iespēju apzināties savu iespēju un aizspriedumu robežas, kam ir būtiska nozīme, kad *man* kā Es ir jāspēj uzlūkot Citu kā atkailināto un neaprobežoto – cilvēku. Jo pretējā gadījumā tas, kas veido *mani*, ir apkārtējā vide, no vienas puses, un, no otras puses, Es reakcija uz šīm ietekmēm, apstākļiem pilnīgi personiski un individuālistiski.²⁶ Lai arī Es ne vienmēr ir rīcībspējīgs un jūt nepieciešamību iesaistīties ikdienas norisēs, ja visu lietu mērs ir Cits, tad šāda ētiskā pienākuma izjūta pret Citu sāksies tieši ar sevi un savas uztveres pamatos.

Tiesa, šāda atbildības izpratne var šķist biedējoša. Ja individuālais Es ir tas, kas ar savu personīgo rīcību un ētiskajām izpratnēm liek pamatu atvērtākai saziņai ar Citu un, iespējams, sabiedrībai, tad tam vajadzētu būt apliecinājumam, ka citi arī spēj izjust šādu pienākumu un rīkoties atbilstoši. Apzinoties ārējo faktoru un individuālo aizspriedumu, patiesību un zināmo divējādo ietekmi *manas* patības veidošanā, *man* ir nevis jārikojas vienam, bet

5 Britu karavīri piedāvā ūdeni vācu karagūsteknim, 1917. Avots: <https://apfeurope.eu/2017/11/11/no-more-brothers-wars/>

²⁶ Fanon, F. *Black Skin, White Masks*, p. 62.

man ir iespēja attīstīt savu morālo kompasu, zināšanu struktūras un attīstīties līdz ar Citu, kas ir sevi atklājis. Tādējādi ceļš uz atbildīgāku un saliedētāku vidi sākas ar Es apzināšanos, ka totalitāte un zināmā robežas ir limitējošas un destruktīvas. Bez atvērtības pret Citu ne tikai Es pazudis savā universalizācijā, bet arī kolektīvā identitāte, kas ir pieķērusies vienīgajai pareizajai pasaules uztverei.

Atbildības ētika vairs nav mazā ciniša apņēmība mainīt pasauli, tā ir ikkatra atbildība būt un pieņemt citādību tādu, kāda tā parādās. ⁵ Protams, ja palūkojos uz ārkārtas situācijām un vardarbību, šķietami zināmais ir vienīgais, pie kā turēties, lai neapdraudētu fiziskās vardarbības robežu pārkāpšanu. Atbildība šajā gadījumā ir tiktāl, ciktāl Es ļaujas Citu atzīt par līdzīgu, vienlīdz citādu un tomēr cilvēku. Arī kara situācijā ir iespējama atbildība pret ienaidnieku. Tāpat kā tiek sniegta palīdzība upurim, līdzīgi pastāv iespēja palīdzēt ienaidniekam. Atbildībai ir vieta mūsu sabiedrībā, tomēr, apzinoties savu potenciālu, Cita radīto aicinājumu uz vardarbību, šķiet, cilvēks atrodas nemitīgā saspēlē starp sev zināmo un nezināmo, kas biedē un atrauj mūs no savas ikdienas.

Ir neizbēgami, ka cilvēks savu pašsaglabāšanās instinktu, zināmo un pazīstamo uztver kā pārāku par līdzjutību un atvērtību sarunai

ar Citu, neizzināmo, svešo un nepiederīgo. Tā kā bez atvērtības, atbildības un cieņas pret Citu vardarbība rod savu ceļu un apdraud visus Es–Cits attiecībās iesaistītos, ir jāatzīst, ka sabiedrība nedrīkst būt totālu vērtību, savu ideālu elks. Tāpēc “Levins pārcēla uzsvāru no “sadarbības” un “saplūšanas” uz “atšķirību” un “nošķiršanu””²⁷ un Fanons norādīja, ka cilvēkiem būtu jālūkojas pāri hierarhiskajām konstrukcijām, lai šķietami atceltu un pārtrauktu cilvēku attiecību struktūrās mītošo vēlmi totalizēt, pārņemt un atņemt. Lai nostiprinātu atbildīgu, iekļaujošu un saliedētu sabiedrību, ir jārisina jautājums par mūsu ētiskās atbildības praktiskajām iespējām, rīcību nosacījumiem, kolektīvajiem mērķiem un citādības pieņemšanas potenciāliem.

Raksts izstrādāts ar projekta “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP- KM-SPASA-2023/1-0002) atbalstu.

²⁷ Rubene, M. Parādību vērojums: starp kopizjūtu un “nedarbīgo kopienu”. No: *Vērotājs un sabiedrība: fenomenoloģiski risinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 43. lpp.

Avoti un literatūra

Blond, L. Levinas, Europe and Others: The Postcolonial Challenge to Alterity. *The Journal Of The British Society For Phenomenology*, Vol. 47, No. 3, 2016, pp. 260–275. DOI: 10.1080/00071773.2016.1180848.

Buligina, A. Autonomijas kritika Emanuēla Levina filozofijā. *Reliģiski-filozofiski raksti, XXIV*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018, 152.–164. lpp.

Fanon, F. *Black Skin, White Masks*. Transl. R. Philcox. New York: Grove Press, 2008.

Freiberga, E. Filozofija, citādība, ironija. No: *Starp reālo un imagināro*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016, 211.–224. lpp.

Freiberga, E. How to Regard Ethics: Notes on Positive Violence. No: *Starp reālo un imagināro*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016, 231.–236. lpp.

Lapinska, I. Attiecību ar citādo izpratne mūsdienu filozofijā: Emanuēls Levins un Lisa Irigaraja. No: *Identitāte un citādība*. Rīga: Latvijas Universitātes aģentūra “LU Filozofijas un socioloģijas institūts”, 2012, 3.–140. lpp.

Laubscher, L. When “There Is” a Black: Levinas and Fanon on Ethics, Politics, and Responsibility. *Middle Voices*, Vol. 2, No. 1, 2022, pp. 2–18. https://dsc.duq.edu/middle_voices/vol2/iss1/7.

Levinas, E. *Totality and Infinity*. Transl. A. Lingis. London: Kluwer Academic Publishers, 1991.

Levinas, E. Philosophy and the Idea of Infinity. In: *Collected Philosophical Papers*. Transl. A. Lingis. Boston: Mariner Nijhoff Publisher, 1987, pp. 47–60.

Mirončuka, K. Cilvēciskie mežoni: Francs Fanons un rasisms. No: *Normalitāte un ārkārtējība filosofiskā skatījumā: rakstu krājums*. Sast. K. Mirončuka. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 12.–24. lpp.

Rubene, M. Parādību vērojums: starp kopizjūtu un "nedarbīgo kopienu". No: *Vērotājs un sabiedrība: fenomenoloģiski risinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 39.–58. lpp.